

معرفی کتاب

کتابداری، آرشیو و نسخه پژوهی :: گنجینه اسناد :: پاییز و زمستان 1381 - شماره 47 و 48
از 118 تا 122

آدرس ثابت : <http://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/92394>

دانلود شده توسط : سارا سلطانی

تاریخ دانلود : 21/08/1395

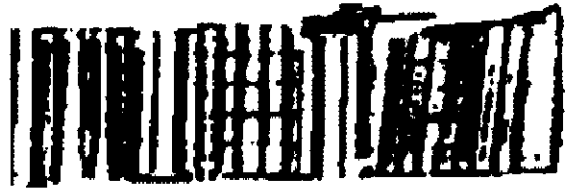
مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) جهت ارائه مجلات عرضه شده در پایگاه، مجوز لازم را از صاحبان مجلات، دریافت نموده است. بر این اساس همه حقوق مادی برآمده از ورود اطلاعات مقالات، مجلات و تألیفات موجود در پایگاه، متعلق به "مرکز نور" می باشد. بنابر این، هرگونه نشر و عرضه مقالات در قالب نوشتار و تصویر به صورت کاغذی و مانند آن، یا به صورت دیجیتالی که حاصل و بر گرفته از این پایگاه باشد، نیازمند کسب مجوز لازم، از صاحبان مجلات و مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) می باشد و تخلف از آن موجب پیگرد قانونی است. به منظور کسب اطلاعات بیشتر به صفحه [قوانین و مقررات](#) استفاده از پایگاه مجلات تخصصی نور مراجعه فرمائید.

پایگاه مجلات تخصصی نور

www.noormags.ir

معرفی کتاب

سفرهای ناصرالدین شاه به قم

۱۳۸۱ - ۱۳۸۲ ق

سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران

تدوین: شمس‌الدین...

به کوشش: زینب...

مطبع: انتشارات...

۱۳۸۱

سفرهای ناصرالدین شاه به قم (۱۲۶۶-۱۳۰۹ ق). به کوشش فاطمه قاضیها، تهران، انتشارات سازمان اسناد ملی ایران (پژوهشکده اسناد)، ۱۳۸۱، ۳۶۰ ص، پیش گفتار و مقدمه، فهرست مندرجات، فهرست اعلام، عکس و نمونه تصاویر اسناد، شمارگان ۳۳۰۰ نسخه، قطع وزیری، جلد زرکوب گالینکور

عنوان به لاتین

Nasereddin Shah's dourneys to Qom (۱۸۵۰ - ۱۸۹۲)

قم افزون بر موقعیت جغرافیای خود به سبب جاذبه شهرهای زیارتی و مذهبی از دیرباز، توجه خاص و عام را به خود جلب کرده بود. رونق قم در دوران حکومت قاجار بیش از پیش افزون شد و شاهان قاجار توجه ویژه‌ای به این شهر از خود نشان دادند. در این میان، ناصرالدین شاه که گویی جز سفر و شکار و وظیفه‌ای دیگر برای خود قایل نبود، هفت بار به قم سفر کرد که شرح آن سفرها در کتاب حاضر آمده است. کتاب علاوه بر پیش گفتار و مقدمه از هفت بخش و دو پیوست تشکیل شده است. هفت بخش مذکور به ترتیب از شرح نخستین تا واپسین سفر را دربرمی‌گیرد. شرح این سفرها بعضی همچون سفر اول بسیار کوتاه و فقط در یک صفحه نوشته شده و بعضی مانند سفر ششم، علاوه بر این که بیشترین حجم کتاب را به خود اختصاص داده، دارای ویژگیهای چندی است که به نظر می‌رسد، کوششگر کتاب جهت جمع‌آوری اطلاعات مربوط به آن و تصحیح و تدوین خاطرات دست نویس بجای مانده از ناصرالدین شاه نهایت هم خود را به کار گرفته باشد. چنانچه در بخش ششم کتاب یا سفر ششم، ابتدا گزارشی از اردوی شاه و همراهان وی که در همان زمان بطور خلاصه تهیه شده قرار گرفته است، پس از آن خاطرات ناصرالدین شاه از این سفر به طور روزشمار تصحیح و تدوین گردیده که در آن ناصرالدین شاه از لحظه خروج از اندرون تا ورود به قم و زیارت بارگاه حضرت فاطمه معصومه (س) و وقایعی که در قم روی داده تا به زمان

بازگشت به تهران و ورود به اندرون به شرح مویه موی خاطرات خود پرداخته است، که برای اولین بار منتشر می‌گردد.

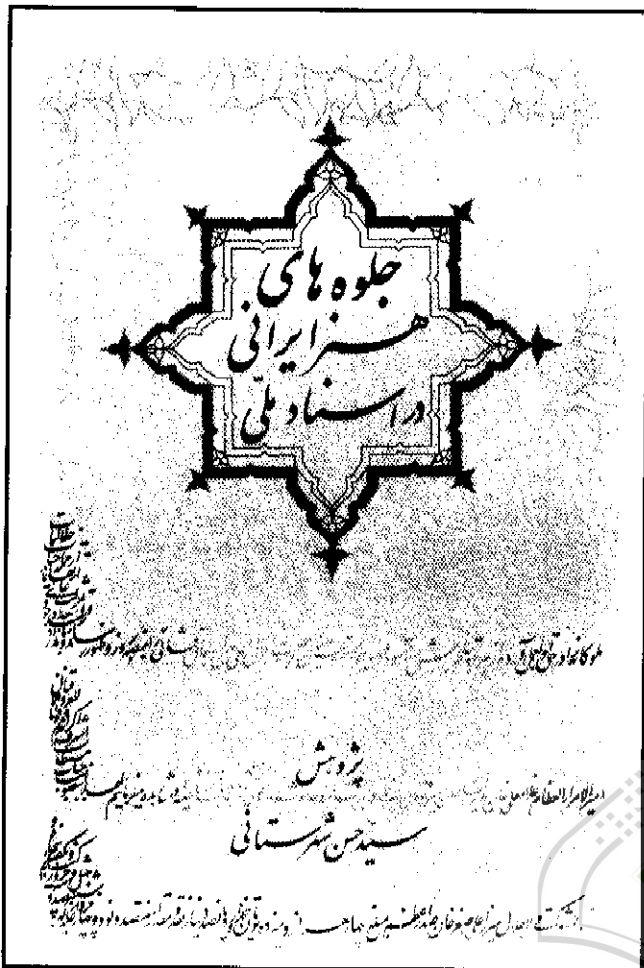
سومین مطلب این بخش شرحی است راجع به دریاچه قم و تاریخچه آن که در همین سفر و یا هنگام بازگشت از این سفر توسط ناصرالدین شاه ارائه گردیده است و در پایان این بخش به منظور مقایسه به درج خاطرات اعتمادالسلطنه از سفر مزبور و پس از آن به ذکر وقایع این سفر به روایت دوستعلی خان معیرالممالک پرداخته شده است تا طرز نگاه و بیان ناصرالدین شاه، اعتمادالسلطنه و معیرالممالک به این سفر مقایسه گردد و مشخص شود که مثلاً معیرالممالک تا چه حد اغراق‌آمیز، به بیان نکات مربوط به این سفر پرداخته است.

البته شرح وقایع توسط ناصرالدین شاه در سراسر نوشته‌های وی درباره سفرهایش به قم که به لحاظ بوم‌شناسی تاریخی از اهمیت درخوری برخوردار است از بخش چهارم تا هفتم دیده می‌شود و خواننده در ضمن آن با پوشش گیاهی و نوع جانداران مسیر به خصوص پرندگانی که شاید اکنون اثری از آنها بر جای نمانده، همچنین وضعیت جغرافیایی فاصله تهران تا قم آشنایی شود.

در آغاز هر بخش مقدمه‌ای درباره سفر انجام شده آمده و پس از آن حوادث مربوط به سفر و متن خاطرات شاه یا گزارش و خاطره افرادی مانند اعتمادالسلطنه و معیرالممالک و دکتر فوریه طبیب فرانسوی مخصوص ناصرالدین شاه درج شده است. از بخش اول تا سوم چون خاطره و دستخطی از شاه به جانمانده و یا بدست تدوین‌گر محترم کتاب نرسیده، به گزارشها و درج خاطره‌های دیگران بسنده شده است. اما از سفر چهارم تا هفتم، خاطرات شاه از سفرش به قم همراه با گزارش و خاطرات دیگران به چاپ رسیده است.

پیوست اول، شامل نوشته‌هایی است که پنج تن از گیتی‌نوردان اروپایی معاصر ناصرالدین شاه از مشاهدات خود در سفر به قم قلمی کرده‌اند. در پیوست دوم، ۴۱ سند از اسناد تاریخی قم به چاپ رسیده که بیشتر آنها گزارشهای حاکم قم و نامه‌نگاری‌های وی با دولتمردان آن روزگار است که برخی نکات جالبی از تاریخ اجتماعی قم را دربرمی‌گیرد.

جلوه‌های هنر ایرانی در اسناد ملی. سیدحسن شهرستانی، انتشارات سازمان اسناد ملی ایران، ۱۳۸۱، ۲۴۰ ص، رحلی.

اسناد خطی موجود در آرشیوها و موزه‌ها را از زوایای گوناگون می‌توان مورد بررسی قرار داد و تقسیم‌بندی کرد. نوع خط، جنس کاغذ و مرکب، زمان صدور، مقام صادرکننده، مضمون و موضوع و نحوه آرایه سند از جمله مواردی هستند که در تقسیم‌بندی اسناد می‌توان به آنها توجه نمود. در کتاب جلوه‌های هنر ایرانی در اسناد ملی، آرایه‌های هنری اسناد مورد توجه قرار گرفته و پدیدآورنده آن، بابه کار گرفتن براعت استهلال و استفاده از تحمیدیه «هو الجمیل» در آغاز مقدمه خود، متذکر این نکته گردیده است.

گزیده اسناد

نمایش در ایران

دفتر اول

از انقلاب مشروطیت تا ۱۳۰۴ ش

گردآوری و پژوهش:
مسعود کوهستانی نژاد

انتشارات سازمان اسناد ملی ایران
۱۳۸۱

توجه به آرایه‌های هنری اسناد، در ارائه یکصد و نود و سه سند موجود در این کتاب، هم توالی زمانی در نظر گرفته شده و هم در مقدمه به مضمون اسناد اشاره شده است.

اسناد موجود در کتاب، مشتمل بر فرامین، احکام، مصالحه‌نامه‌ها، وقف‌نامه‌ها و عقدنامه‌ها می‌باشد و با توجه به گستره زمانی آنها، می‌توان از اوضاع اقتصادی، نظامی، مذهبی و اجتماعی ایران در مقاطع مختلف ششصد سال اخیر تاریخ کشور، آگاه شد.

قدیمی‌ترین سند این مجموعه از دوره حکومت ابوسعید آخرین ایلخان مقتدر مغول و فرمانی مبنی بر معافیت مالیاتی بخشهایی از کوهک فارس به تاریخ ۷۲۶ ق / ۱۳۲۵ م است و آخرین سند، عقدنامه دو تن از اهالی شیراز در سال ۱۳۴۴ ق / ۱۹۲۵ م می‌باشد.

در فهرست موضوعی ارائه شده، به نوع اسناد، گونه‌های مختلف خطوط آنها و آرایه‌های هنری اشاره شده است و از زیرنویس‌های اسناد نیز می‌توان به تفاوت اندازه آنها از طومارهای یازده متری (ص ۲۷) تا دست‌نوشته‌های کوتاه نوزده سانتی متری (ص ۷۳) پی برد. در برخی موارد (صص ۳۶، ۳۴) ارائه تصاویر متعدد از اسناد بلند، به فهم مضمون آنها یاری می‌رساند اما چنین کاری در مورد طومار یازده متری صورت نگرفته است. چاپ هفده سند از فرامین آستان قدس رضوی بر ارج این مجموعه می‌افزاید و اگرچه رویکرد تهیه‌کننده محترم این اثر، ارائه جلوه‌های هنری اسناد بوده است، چاپ این مجموعه برای علاقه‌مندان به مضامین اسناد نیز، فرصتی مغتنم فراهم آورده تا به دور از تنگناهای موجود در راه دستیابی به اسناد، با شکل و مضمون بسیاری از اسناد کهن موجود در آرشیو ملی، آشنا شوند.

گزیده اسناد نمایش در ایران، دفتر اول، از انقلاب مشروطیت تا ۱۳۰۴ ش. گردآوری و پژوهش مسعود کوهستانی نژاد، تهران، سازمان اسناد ملی ایران، ۱۳۸۱، ۳۳۰ ص.

در مقدمه کتاب می‌خوانیم که تاتر یا تئاتر به معنای یک هنر مدرن، همانند دیگر مفاهیم و جلوه‌های تمدن جدید غرب از اوایل قرن نوزدهم در حوزه تمدنی ایران مطرح شد. سرگذشت ورود بسیاری دیگر از مظاهر تمدنی جدید، از اعزام محصلین به خارج و آشنایی عده‌ای از آنها با مظاهر تمدنی غرب، آغاز می‌شود. آشنایی بیشتر طبقات تحصیل کرده ایرانی با تاتر، از طریق قفقاز و

این کتاب علاوه بر پیشگفتار و مقدمه‌ای در حد نیاز، از بخشها و فصول مختلفی شامل: اسناد نمایش، تئاتر مستبدین (در بخش اول) و همچنین در بخش دوم به بحث درباره نمایش در ایران و گروه‌های نمایشی می‌پردازد.

نمایش در ایران

دفتر دوم

(۱۳۰۵ تا ۱۳۲۰ ه. ش)

گردآوری و پژوهش
علی میرانصاری
سید مهرداد ضیائی

انتشارات سازمان اسناد ملی ایران
۱۳۸۱

را بر تختی روان حمل می کردند و مردان و زنان گریبان دریده، نوحه ها می سرودند و قوالان می خواندند و مطربان می نواختند.

پس از اسلام، نمایش اشکال گوناگونی به خود گرفت که از آن جمله باید به میر نوروزی، پرده بازی، نقالی، پرده داری، لعبت بازی، شبیه خوانی (تعزیه) و در این اواخر بقال بازی و تخت حوضی اشاره داشت. ولی شبیه خوانی گسترده ترین شکل از اشکال فوق بود که در سده های متاخر از اقبالی چشمگیرتر برخوردار شده بود.

نمایش به صورت نوین و امروزی آن رهاوردی بود از غرب، اما ورود این فن به ناگهان و یکباره صورت نگرفت؛ بلکه از نخستین رویارویی ایرانیان با «نمایش های فرنگستان» در اوایل سده سیزدهم قمری تا نگارش نمایشنامه های ابتدائی و سپس تا اجرای آنها، نزدیک به یک سده به درازا کشید. یکی از نخستین کسانی که مشاهدات خود را از «تماشاخانه» و نمایش در غرب بیان داشته، میرزا ابوطالب اصفهانی است که در بین سالهای ۱۲۱۳-۱۲۱۸ ق به سیاحت در ممالک اروپایی پرداخته بود و بعد از او نیز کسانی چون میرزا صالح شیرازی، میرزا حسین خان آجودانباشی،

عثمانی صورت پذیرفت و همگونی فرهنگی میان ایران و عثمانی در سرعت بخشیدن به انتقال و مبادله فرهنگی در عصر قاجار تاثیر بسزایی داشت در این میان فعالیت ایرانیان مقیم آن مناطق، نقش مثبتی در طرح موضوع تاتر در ایران داشت.

از این رو گزارشهای اولیه بخش متفرقه دفتر اول (این مجموعه) نمونه هایی از چگونگی انتقال تجربیاتی در این زمینه به داخل ایران است. در دفتر اول کتاب آمده است: «که در بادکوبه (باکو) در هنگام استقبال از مظفرالدین شاه در راه عزیمت به اروپا همان شب تیاتر جناب حاجی زین العابدین آقای یوف را برای تشریف فرمایی اعلیحضرت همایونی طاق بندی و زینت نموده.»

کتاب حاضر عوامل متعددی را در رشد و توسعه تاتر در ایران جستجو و معرفی می نماید؛ از آن جمله نقش ارزنده هنرمندان ارمنی در اشاعه تاتر در ایران که برای نخستین بار در عصر ناصرالدین شاه نمایشنامه هایی توسط آنها در تبریز و اصفهان برگزار شد. چنانچه «هویان» در مقاله تاتر ارامنه در آذربایجان می نویسد: «... نخستین نمایشنامه اجرا شده توسط ارامنه تبریز در آوریل ۱۸۷۹ (۱۲۹۷ ق) ذکر شده است. او سپس فهرستی از نمایشنامه ملی اجرا شده توسط هنرمندان ارمنی تبریز را هنگام انقلاب مشروطه ارائه می نماید.» از عوامل مهم دیگری که در توسعه نمایش در ایران مطرح است سفرهای ناصرالدین شاه و سپس مظفرالدین شاه قاجار است که یکی از جلوه های تمدنی غرب که مورد توجه آنان قرار گرفت اجرای تاترها در اروپا بود. بخصوص بازگشت ناصرالدین شاه از سفر فرنگ به ایران دستاوردهای گوناگونی را به همراه داشت که یکی از آنها تاسیس یک سائین تاتر در تهران بود. بنای مذکور بعدها به محل برگزاری تعزیه اختصاص یافت.

بدنبال آن، تالیف و ترجمه متون نمایشی در سالهای قبل از انقلاب مشروطه نوید آینده ای روشن را در هنر تاتر ایران می داد.

چنانچه احتمالاً نخستین متن تئاتری که در ایران تالیف شد تاتر کریم شیرهای بدون نویسنده است که احتمالاً در فاصله ۱۳۱۰-۱۳۱۲ ق نگارش یافته است. به مرور، نویسندگان دیگری چون فتح علی آخوندزاده و میرزا آقا تبریزی در ترجمه آثار تئاتری کمک بزرگی به این هنر در ایران نمودند. با رجوع به فهرست موضوعی اسناد و کتاب (معرفی شده) به خوبی درمی یابیم که تنوع معتدلی در انتخاب و گزینش اسناد صورت گرفته و به نظر می آید که علاوه بر دیگر متون که در زمینه هنر تاتر و نمایش نوشته شده، این کتاب نیز به لحاظ پردازش و اسناد در مطالب آن، از کتب قابل اعتنا در تاریخ هنر نمایش و تاتر خواهد بود.

گزیده اسناد نمایش در ایران (دفتر دوم) از ۱۳۰۵ تا ۱۳۲۰ ش.
گردآوری و پژوهش علی میرانصاری - سیدمهرداد ضیائی،
تهران، سازمان اسناد ملی ایران، ۱۳۸۱، ۷۹۸ ص، مقدمه و
پیشگفتار، وزیری، گالینکور، چاپ اول، ۳۰۰۰ نسخه.

پیشینه نمایش در ایران به صدها سال قبل از اسلام بازمی گردد. تعزیه مردم بخارا در سوک سیاوش، نخستین شکل نمایش بود که دست کم سه قرن پیش از میلاد در شهر بخارا اجرا می شد. در این نمایش بخاریان شبیه سیاوش

ناصرالدین شاه و ابراهیم خان صحافباشی در ضمن تدوین سیاحت‌نامه‌هایشان مشاهدات خود را از تماشاخانه‌ها بیان داشتند. اما در سالهای بعد فتحعلی آخوندزاده نخستین ایرانی بود که به نگارش نمایشنامه‌هایی با عنوان «تمثیلات» به زبان آذری دست یازید. اما بعد از او می‌توان از میرزا آقا تبریزی با نگارش چهل نمایشنامه در طی سالهای ۱۲۸۷ و ۱۲۸۸ ق به عنوان نخستین نمایشنامه‌نویس فارسی نام برد.

با آغاز انقلاب مشروطیت، نمایش و نمایشنامه‌نویسی نیز مانند بسیاری از نهادهای مدنی و فرهنگی ایران دچار تحول و دگرگونی شد در این میان چهره‌های بسیاری مانند میرزا احمدخان کمال‌الوزرا محمودی، مویدالممالک فکری ارشاد، رضا کمال شهرزاد، افراسیاب آزاد، میرزاده عشقی و... پای در این عرصه گذاشته و به ترجمه و اقتباس از نمایشنامه‌های فرنگی و تالیف نمایشنامه‌های ایرانی مبادرت کردند و حتی نشریات تخصصی تئاتر را پدید آوردند. مانند نشریه تیاتر که توسط میرزا رضانائینی طباطبایی نوشته و منتشر می‌شد.

این روند ادامه داشت تا اینکه در اواخر دوره قاجار عده‌ای از ادبا و روشنفکران، نمایش‌نامه‌هایی با مضامین ملی، مذهبی، تاریخی و ضداستبدادی نوشتند، بدین سبب دولتمردان آن برهه، متوجه شدند که می‌توان تئاتر را به جز بر خورد فیزیکی، با قوانین عرفی و مدنی و... مهار کرد. این روند را بوضوح در این کتاب می‌توان دریافت؛ چرخه کلی یک نمایش از آغاز نوشته شدن تا رسیدن به اجرای عمومی یا خصوصی، یعنی نقطه‌ای که در آن تئاتر به عنوان یک اثر هنری کامل قابلیت مشاهده داشته عبارتست از: متن نمایش / وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه / اداره کل انطباعات / دفتر ثبت ممیزی / اجازه‌نامه دولتی / تعهدنامه شخصی حقیقی یا حقوقی عامل و آماده برای اجرا. بیشترین آگاهی‌هایی که از این کتاب مستفاد می‌گردد پیرامون مراحل مذکور می‌باشد. این کتاب علاوه بر ارائه اسناد نمایش از مرحله تدوین تا اجرای آن، به مسائلی چون دغدغه‌های اصلی مفتشان هنری، حق و حقوق مولف و مصنف، اقتصاد تئاتر در بازار عرضه و تقاضای محصولات فرهنگی، نقش فرهنگ در امور خیریه، بازار تئاتر در غیاب سینما، استفاده تبلیغاتی از تئاتر و اهمیت تئاتر در تأمین بودجه شهرداریها، چیزی شبیه نقد نویسی در مطبوعات پیرامون تئاتر، حضور بازیگران زن در عرصه هنر و تئاتر، محتوای نمایشنامه‌ها، نشر و فنون نمایش می‌پردازد.

لازم به ذکر است که بکارگیری و استفاده از اسناد اداری، دولتی، اسناد مربوط به تشکلهای غیر دولتی، اسناد خصوصی و شخصی (نامه‌ها، گزارشها و...) اهمیت این کتاب را دوچندان کرده است.

این کتاب به دو قسمت کلی «اسناد نمایش» و «متون نمایش» تقسیم گردیده که در بخش نخست، استفاده از اسناد سبب شده است تا در تدوین و تنظیم کتاب، پایه و اساس بر تقدم تاریخی قرار گیرد بدین گونه که ترتیب چیدن اسناد برپایه تاریخ صدور هر سند قرار گرفته و از قدیمی‌ترین سند که مربوط به سال ۱۳۰۵ است، آغاز و جدیدترین آنها که به فروردین ۱۳۲۰ ش مربوط می‌شود پایان می‌گیرد.

«متون نمایشی» نیز شامل هفده نمایشنامه است که نویسندگانی را چون ذبیح بهروز (جیحک علیشاه)، فضل‌الله بایگان (وعده پاییز)، عباس آریان‌پور کاشانی (دوست خود را بشناس)، صدیقه دولت‌آبادی (حس مادری)، عطالله دیهیمی (آدم و حوا)، شمس‌الدین بهبهانی (آموزشگاه اکابر)، رضازاده شفق (بنیان)، حسین خیرخواه (سه عاشق پررو)، محمد نوروزی (سربزنگاه)، یحیی آراین‌پور (در راه عشق)، هایک کاراکاش (لباس قاضی)، لون شانت (اوشین پایل)، ملک الشعراهای بهار (تربیت ناهل)، نیما یوشیج (کفش حضرت غلمان) و عبدالحسین نوشین (تاثیر زن و وظیفه شناس) می‌توان نام برد.

گذشته از چند نمایشنامه مانند: کفش حضرت غلمان، جیحک علیشاه، تربیت ناهل و تاثیر زن و وظیفه شناس که قبلاً چاپ شده‌اند، بقیه نمایشنامه‌ها تاکنون به چاپ نرسیده است و همگی آنها از گنجینه سازمان اسناد ملی ایران اخذ شده است و در اصل این نمایشنامه‌ها نسخه دومی نمایشنامه‌هایی است که در دوره پهلوی اول برای اخذ مجوز نمایش به وزارت معارف، اوقاف و صنایع مستظرفه تسلیم گردیده است.

در پایان کتاب نیز برای تسهیل در بازیابی اسناد و قابل دسترس ساختن این حجم عظیم از اطلاعات، فهرستی شانزده‌گانه از بخش اول فراهم آمده که تمامی اطلاعات مندرج در اسناد را به خوبی بر پژوهشگران تئاتر ایران عرضه می‌دارد، این فهرستها عبارتند از: فهرست هنرمندان، فهرست نویسندگان و مترجمان، فهرست منتقدین، فهرست ممیزان، فهرست نمایشنامه‌ها، فهرست خلاصه نمایشنامه‌ها، فهرست نمایشهای ممیزی شده، فهرست نمایشنامه و کنسرت‌های معرفی، نقد و بررسی شده، فهرست موسسات تمدنی، فهرست گروههای نمایشی، فهرست مکانهای نمایشی، فهرست مکانهای فروش بلیط و فهرست محله‌های تهران.

